

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ТА ЇЇ МІСЦЕ У СУСПІЛЬСТВІ: ПОГЛЯД ОБЛІКОВЦЯ-ЕКОНОМІСТА

Розглядається поняття справедливості як філософської, соціально-економічної, релігійної та етичної категорій в різні періоди розвитку людства; співвідношення понять справедливість-правда-істина, справедливість-рівність, справедливість-право, справедливість-добро, справедливість-свобода; соціальна справедливість в сучасному бухгалтерському обліку

Коли справедливість зникає, то не залишається нічого, що могло б надати цінність життю людей

Іммануїл Кант

Постановка проблеми. Бухгалтерський облік є спеціальною економічною дисципліною, яка є складовою соціальних наук. З цього випливає, що бухгалтерський облік повинен мати соціальну спрямованість.

Аналізуючи українські підручники з бухгалтерського обліку виявлено, що в жодному з них не йде мова про соціальне значення обліку. А як же такий фактор виробництва, як праця та інтелектуальні здібності? Хто фактично створює новий продукт? Адже не один власник! Чому тоді в обліку не враховуються інтереси звичайних працівників підприємства? Чи це справедливо?

За умов соціалізму бухгалтерський облік мав суспільне значення, оскільки слугував і працюючим, і державі (забезпечував соціальний захист і працюючих, і пенсіонерів; можливість зведення показників діяльності всіх підприємств, що давало можливість визначити розмір багатства країни).

Сьогодні багато втрачено. При реформуванні системи бухгалтерського обліку слід вивчити методологічні засади організації обліку того періоду та використати кращі надбання урахуванням нових умов розвитку економіки, наповнивши їх новим змістом.

Створення справедливого соціально-орієнтованого суспільства пропагують в своїх програмах всі сучасні провідні політичні партії. А реально в сучасному суспільстві

більшість людей втратили віру в справедливість. А хіба без неї можна працювати на перспективу? Симоненко К. в своїй статті зазначає: “Завдяки винаходам та вірі в соціальну справедливість молодому спеціалістові Роберту Бошу вдалося створити бізнес-імперію, що зуміла двічі постати з попелу світових війн” [14, С. 56].

А чи можливе існування справедливого обліку в несправедливому суспільстві і чи можливий несправедливий облік в суспільстві справедливому? Для дослідження цих питань корисним є врахування історичного досвіду, а також вивчення не лише економічних дисциплін (як загальних, так і спеціальних), але й проведення міждисциплінарних досліджень.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з визначенням сутності та значення поняття справедливості розглядаються з філософських, соціально-економічних, релігійних та етичних позицій в різні періоди розвитку людства.

Значний внесок у розвиток даного питання здійснили такі давньогрецькі філософи, як Геракліт, Платон, Сократ, Аристотель, німецькі філософи різних часів Георг Гегель, Артур Шопенгауер, Іммануїл Кант, Фрідріх Ніцше, Карл Маркс, англійські філософи Джон Локк, Давид Юм, французькі філософи Жан Жак Руссо, Клод Адріан Гельвецій, Альберт Камю, український філософ Григорій Сковорода,

австрійський економіст і філософ Фридрих Август фон Хайек, Карл Раймунд Поппер, американський соціолог та політолог Деніел Белл та інші автори, які так чи інакше розглядали в своїх працях питання справедливості. Кожен з них висловлював свій погляд до зміст і значення справедливості в суспільстві, що зумовлено різними історичними умовами їх існування, різним соціальним походженням тощо. Але їх досвід дозволить виділити ті аспекти справедливості, які є дійсними в сучасному нам світі.

Опрацювання літературних джерел з економіки та бухгалтерського обліку свідчить про те, що в останній час набуває розвитку напрям, який об'єднує основні течії сучасної економічної думки. В західній економіці він отримав назву мейнстрім (mainstream). Парадигма мейнстріму не заперечує важливої ролі економічних відносин, що, зокрема, знаходить розвиток в інституціональній теорії, але разом з тим не вважає економічні відносини центральним, а тим більше єдиним об'єктом дослідження економічної науки.

Метою статті є систематизація підходів щодо визначення сутності та значення справедливості, вивчення різних поглядів на це питання, застосування положень міждисциплінарних дисциплін відносно системи бухгалтерського обліку для виявлення загальних закономірностей її створення та розвитку як соціального феномену.

Виклад основного матеріалу дослідження. Справедливість – це одне з основних понять, яке постійно супроводжує людину у її житті, є ядром світосприйняття, входить в нашу свідомість як ціль та регулятор найважливіших ціннісно-сміслових ідей та уявлень.

Поняття справедливості з давніх-давен глибоко увійшли у всі форми суспільної свідомості. Першою формою справедливості, яку ми знаходимо в історії людського суспільства, була якраз справедливість відплати, або ретрибутивна справедливість, що передбачала таке покарання за порушення норм первісної моральності, яке цілком відповідало б самому цьому порушенню. Порушників,

інакше кажучи, належало відплачувати його ж монетою, і довгі тисячоліття чільним принципом людської справедливості залишалося правило тальйону (від лат. – помста): “око за око, життя за життя!”

Під натиском морально-правового устрою ранніх держав зазначений принцип, як і вся “відплатна” концепція справедливості, поступово почав відмирати. Головне на той історичний момент полягало в тому, що за умов ствердження нового суспільного ладу, котрий долав родову обмеженість, “відплатна” справедливість жодним чином не могла забезпечити впорядкованість і законвідповідність суспільного життя, навпаки, сіяла жах і ворожнечу, вела, по суті, до хаосу. Тому, незалежно від свого географічного положення, етнічної, культурної специфіки тощо, держава на певному етапі розвитку мала вступити в боротьбу з даним первісним варіантом діючої справедливості — для того, щоб звільнити місце для більш цивілізованих її форм”. “Відплатній” справедливості протистоїть справедливість розподільча, дистрибутивна, суть якої полягає в розподілі між людськими індивідами (чи групами) тих або інших цінностей (співвідношення понять справедливості та рівності розглянуто далі).

Як і інші цінності, справедливість ґрунтується на надбаннях духовної культури, існує та розвивається разом з її історією. Поняття справедливості не має об'єктивно даного, в цілому конкретно предметного змісту і тому не може визначатись так, як поняття науки, об'єктивно-істинного знання. Тут панують фактори суб'єктивної дійсності, ідеально-духовного світу. Цим в значній мірі обумовлена неоднозначність, яка існує в підходах до даного явища, до його визначення.

В релігії (зокрема, в християнстві) носієм та уособленням абсолютної справедливості є Бог.

В середньовічній християнській етиці справедливість визначається як рівність перед Богом, в Новий час – як рівність прав перед законом. В етиці марксизму соціальна справедливість визначається власністю, нагорода залежить від суспільно корисної діяльності.

Необхідними аспектами справедливості залишаються рівність, рівні права людей на життя, свободу, працю, які зафіксовані у Загальній декларації прав людини і думок, яка відображає ідеальний стан співжиття людей; ідеал бажаного суспільства.

В філософії Стародавнього сходу та Греції справедливість розглядалась як внутрішній принцип існування природи, як фізичний, космічний порядок, що відобразився в соціальному порядку. Справедливість є важливою категорією соціально-філософської думки, моральної, правової та політичної думки.

Батько давньогрецької філософії Платон обґрунтування, ствердження істини та справедливості прямо пов'язував з призначенням діалектики. Його основний твір “Держава”, як він сам зазначав, спеціально написаний для дослідження сенсу та змісту того, що є справедливість. Остання виступає в нього “дорожче всілякого золота”, оскільки є найкращим, величнішим благом, яким слід володіти.

В творах Платона, та, перш за все, в його “Державі”, не раз підкреслюється, що справедливість – це добродесність і мудрість, а несправедливість – ницість і невігластво [11, с. 35]. А оскільки справжня мудрість у нього рівноцінна істинності, або як він ще говорив, є самою близькою до істини, то справжня справедливість є істинною, правдивою. Справедливість та істина однаково пов'язуються Платоном із справжнім буттям, з вираженням сутності речей (тобто того, що дано само по собі, вічно тотожне та незмінне) та протилежні порочності, неосвіченості та брехні.

Сократ також не відділяв істинності, мудрості від справедливості, стверджуючи, що справедлива людина не може хоча б раз зробити несправедливий вчинок, оскільки це суперечило би ідеї справедливого як істинного.

Як належний стан речей у суспільстві, державі й світі тлумачили справедливість мислителі Давнього Сходу, зокрема, китайські мудреці Мо-цзи (479-400 до н.е.), Мен-цзи (372-289 до н.е.). При цьому вони поступово перенесли наголос з розпізнання божественної

справедливості й сліпого наслідування їй на власні зусилля людей, які мають у душі справедливості розв'язувати проблеми суспільного устрою і міжлюдських стосунків.

Видатний представник російської філософії В. Соловйов назвав жагу безумовної справедливості стрижневою лінією духовних пошуків, прагнень російської людини. М. Бердяєв вбачав цю лінію в пошуках абсолютної правди, визначаючи справедливість як велику цінність [13, с. 84].

Багато сучасних західних соціальних філософів (Р.Н. Бек, Г. Грехем, Дж. Файнберг тощо) визначають соціальну справедливість, ідеал справедливості як одну з основних тем, проблем філософії суспільства [13, с. 84].

Слово “справедливість” чітко визначене на прапорах майже всіх революцій та соціальних рухів, виокремленні в програмах всіх прогресивних, соціал-демократичних, соціалістичних, комуністичних, християнсько-демократичних та інших партій.

Загальні вимоги справедливості, названі вище, в кожному епоху необхідно доповнювати такими, які мають специфічний конкретно-історичний зміст та пов'язані з різними соціальними групами та суспільно-державними утвореннями. При цьому вони можуть проявлятися не тільки в сфері свідомості, ідеології, але й в реальних суспільних рухах.

Поняття справедливості в працях філософів, соціологів та економістів часто порівнюються з такими категоріями, як правда, істина, рівність, право, добро, свобода.

Порівнюючи поняття *справедливості і правди, істини*, П.А. Рачков в своїх дослідженнях виділяє два поняття: “правду-істину” – правду об'єктивну, та “правду-справедливість” – правду суб'єктивну [13, С. 85].

Про існування двох видів істини говорив і Г. Гегель. Якщо один вид істини виражає “згоду предмета з нашою уявою”, то інший, навпаки, “в своєму абстрактному вираженні взагалі означає згоду деякого змісту з самим собою. Це, відповідно, зовсім інше значення істини” [3, С. 126-127]. Останнє, пояснював він, “в звичайному використанні слів”

проявляється у виразах “справжній друг”, “справжнє мистецтво”, “істинна справедливість” і т.д., тобто кожен раз, коли немає протиріччя між поняттям (визначенням) та існуванням предмета, а в нашому випадку (якщо ми маємо на увазі істину-справедливість) – між поняттям справедливості та її реальним буттям. Якщо ж є протиріччя між названими сторонами, то тоді, за Гегелем, немає і істинних предметів.

Думку про можливість та важливість тісного зв'язку, єдності справедливості та істини (але взятої вже безпосередньо як правда) проводив А. Шопенгауер. Він стверджував, що “справедливість вимагає правдивості по відношенню до кожного” та відповідно до цього будь-які відхилення від правди, “будь-яка брехня” є, як правило, несправедливість. Підкреслюючи нерозривну єдність справедливості та правди, їх співпадання у визначенні істинно людських відносин, він відмічав, що протилежне їм явище – несправедливість або неправда – “завжди полягає в образі іншого” [15, С. 212, 219], утиску його прав та гідності.

Правду-справедливість визнавав також Ф. Ніцше, але дуже своєрідно. На відміну від прийнятих об'єктивно-наукових тлумачень істини та правди він виходив із “безумовної суб'єктивності” істини як праведності. Поняття справедливості як істини він прямо пов'язував із суб'єктивністю волі до влади, яка не потребує сторонніх санкцій та виправдовує сама себе. Відмовляючись від “старого ідеалізму”, його правди, справедливості, любові, добродітності, він пропонував дивитись на істину (і в тому числі на поняття справедливості як істини) не як на щось стале, а як на постійне “становлення”, що заперечує істину “в собі” як таку і що припускає істину як неправильність самого мислення, рід хибних думок, як таке викривлення дійсності, брехня, котрі корисні для росту “волі до влади”. Якщо при цьому і зберігається якесь “старе”, традиційне розуміння істини, то воно пов'язується лише із правильністю висловлювання. Тому бути ближче до життя, знаходитись в єдності з

ним – означає, за Ніцше, відстоювати “нову правдивість” як фактор обов'язково активний та “агресивний”, що веде до збільшення влади, та саме таку правдивість потрібно розуміти як справедливість [13, С. 86-87].

Таким чином, Ф. Ніцше представляє справедливість як явище майже повністю суб'єктивне (“що справедливо для одного, зовсім не може бути справедливим для іншого”).

Але є ряд вчених, на думку яких, навпаки, справедливість входить глибоко в суттєві сторони буття, має ясно виражені загальнозначущі риси.

Різні підходи, між тим, не заперечують тієї загальної та безперечної властивості справедливості, яка характеризує її як поняття про належне, відповідне до уявлень, що склалися або знову виникають, про сутність людини та її невід'ємні права. Це поняття включає в себе аспекти морально-правової та соціально-політичної свідомості. Основні вимоги, пов'язані із справедливістю, виражаються в необхідності встановлення відповідності між правами людей та їх обов'язками, між їх діяльністю та подякою, працею та винагородою, злочином та карою, між заслугами людей та організацій та їх суспільним і державним визнанням. Якщо відповідність між названими сторонами порушується або зовсім відсутня, то місце справедливості займає її протилежність – несправедливість.

І це не лише філософські категорії. Американські фахівці з бухгалтерського обліку стверджують: “Навіть прозорості та відповідальності недостатньо, щоб завоювати довіру суспільства. У кінцевому підсумку і те, й інше залежить від *чесності* людей... Без чесності людей, які готують звітність, довіри суспільства не досягти” [4, С. 26-27].

Багато філософів особливо підкреслювали ідею *рівності*, знаходячи в ній найважливіший компонент поняття *справедливості*. Так, Г. Гегель відмічав, що прагнення “чинити справедливо заради справедливості” “потребує вважати інших рівними самому собі” [1, С. 71], інакше справедливість не може бути дотримана. Це, вважав він, повинно відображатись в конституції.

“Держава, – писав Гегель, – як живий дух існує безумовно лише як організоване ціле, розподілене на особливі функції... Конституція є розподілом функцій державної влади... вона є існуюча справедливість... Свобода та рівність суть... остання мета та результат конституції” [12, с. 239].

Ту ж думку, але більш конкретно проводить К. Поппер в своїй роботі “Відкрите суспільство та його вороги”. Відповідаючи на питання, що таке справедливість, він всі її визначення пов’язує з рівністю: рівний розподіл обов’язків, рівність всіх перед законом та судом, рівний розподіл переваг між громадянами [12].

Таке тлумачення зв’язку справедливості та рівності явно переважає, хоча інколи можна зустріти й інше тлумачення, не лише відмінне, але й прямо протилежне або пов’язане з рядом суттєвих поправок та помилок. Платон, наприклад, заявляє: “Справедливість полягає у тому, щоб кожний мав своє власне і робив також своє” [11, С. 123]. На що К. Поппер відреагував наступним чином: “Тут Платон ототожнює справедливість з владою класів та класовими привілеями: держава справедлива, якщо правителі правлять, робочі працюють, а раби лишаються рабами” [12, С. 102]. Він називав справедливість Платона тоталітаристською. Сам Платон вважав, що “Справедливість означає нерівність” [11, С. 125]. В загальних рисах ідея, згідно якої несправедливо рівним чином шанувати нерівних, згадується вже й в “Протагорі”, однак в повній мірі розроблена Платоном лише в “Законах”: “В державі слід встановити нерівний майновий цenz. Отже, посади, податі, розподіли та належна кожному пошана встановлюються не лише за особистою добродією або за добродією попередників, не лише за силою та красою тіла, але й за майновим достатком та потребою. Посади та почесні розподіляються як можна більш рівномірно, відповідно до цієї майнової нерівності... Було б чудово, якщо би кожний ... володів майном в рівній долі зі всіма. Але це неможливо...” [12, С. 515].

На подібній позиції стояв також і Аристотель, особливо коли йшлося про

вільних та рабів. Стверджуючи, що рабам бути рабами і корисно і справедливо, він в своїй “Політиці” писав про те, що “справедливість, як здається, є рівність, і так воно й є, але тільки не для всіх, а для рівних; й нерівність також є справедливістю, й так воно є насправді, але знову ж таки не для всіх, а лише для нерівних” [12, с. 515]. Справедливість, відмічав він, мислиться як рівність демократії (прихильниками, на його думку, зовсім неідеального устрою) і як нерівність олігарха.

В епоху утвердження християнства ідея рівності робить істотний крок уперед: проголошується рівність усіх людей як створінь Божих і “дітей Адамових”, а також рівність вірних у Хресті; за словами ап. Павла, у християнській спільноті “немає ані Гелена, ані юдея, обрізання та не обрізання, варвара, скита, раба, вільного,— але все та в усьому Христос!”

Роздуми про зв’язок рівності та нерівності із справедливістю зумовлені особливостями кожної історичної епохи. Їх не можна ототожнювати, як це нерідко трапляється, з цілком виправданими твердженнями про необхідність та неминучість природно-індивідуальної нерівності людей, тобто з тим, що само по собі не знаходиться в прямому, езотеричному зв’язку з соціальною справедливістю. Г. Гегель відмічав, що високий розвиток і культура обов’язково породжують нерівність індивідів, тобто нерівність їх здібностей, особистих можливостей, розумових та інших досягнень. Ця нерівність витікає переважно із природних відмінностей, але її не можна вважати несправедливістю природи. Ф. Ніцше заявляв: “Люди не рівні: так говорить справедливість” [10, С. 111].

Д. Белл в “Культурних суперечностях капіталізму” вважає, що рівність можна справедливо встановлювати лише всередині певних соціальних груп; водночас будь-яка нерівність має відповідати тим умовам життя, соціальному оточенню, роду діяльності, що визначають місце індивіда в суспільстві. Він вивів принципом соціальної справедливості: кожному залежно від його особистого внеску

й відповідно до повноважень та привілеїв, притаманних його сфері діяльності.

В епоху буржуазних революцій XVII-XVIII ст. рівність усіх людей постає як визначальний політико-юридичний принцип, що реалізується в рівності громадянських прав і свобод; закладаються підвалини економічної “рівності можливостей”, що передбачає еквівалентність обміну товарів та послуг.

Безперечним гуманістичним надбанням XX ст. є усвідомлення рівності людей в їхньому праві на виявлення і реалізацію власної індивідуальності, власних національних і культурних традицій, власного способу бачити й осмислювати світ. На цьому ми вчимося поважати “іншість інших”, визнавати внутрішню обґрунтованість нерідних нам культур, форм почуття і мислення – а також цінувати їх загальнолюдське значення, захоплюватися їхньою красою, симпатизувати їм.

Разом з тим, XX ст. продемонструвало й наявність певних “глухих кутів” у реальному втіленні ідеї людської рівності. Катастрофою закінчилася спроба запровадити зрівняльні засади безпосередньо щодо розподілу матеріальних благ між людьми – в більшості населення це просто вбило бажання працювати. Не дивно, що слово “зрівнялівка”, за яким стояла стійка тенденція соціалістичного способу життя (точніше, його офіційного аспекту), стало врешті-решт викликати відразу.

Відомий український філософ Григорій Сковорода (1722-1794) свого часу також висловив ідею “нерівності рівності”: всі люди рівні, але саме в тому, що кожен має віднайти свій, властивий тільки йому спосіб скласти подяку за дари буття, реалізувати себе в саме для нього призначеній галузі. Така діалектика рівності й нерівності, уявлення про яку на сьогодні аж ніяк не застаріло, передбачає відповідне поєднання зрівняльних і більш тонких, вибіркового засад у загальному моральному ставленні до людини – тільки в такому поєднанні й реалізується справжня справедливість.

Все це говорить про те, що проблема зв'язку справедливості та рівності не може вирішуватися шляхом їх простого ототожнення або, навпаки, взаємного виключення. Коли мається на увазі соціальна справедливість, то тут, очевидно, необхідні історичний та конкретно-соціальний підходи. До виникнення приватної власності існувала рівність всіх людей в користуванні засобами існування та правами, і справедливість, відповідно, виступає як те, що припускає, включає рівність. З виникненням приватної власності та суспільної нерівності справедливість багато в чому починає відрізнятися від рівності, пов'язується з різним становищем людей відповідно до їх соціальної та особистої гідності. Відповідно до цього справедливість поділяється на зрівнювальну (полягає в зрівнянні того, що складає предмет обміну) та розподільчу (виражена в рівному або нерівному розподілі привілеїв, або грошей, або чогось іншого між людьми), вперше запропоноване Аристотелем. Ним же виділений такий вид справедливості, як нагорода, заснована на пропорційності, тобто на тому, щоб кожному давалось пропорційно його діяльності. Таке розмежування справедливості – на зрівнювальну та пропорційну – стало характерним для всієї історії суспільств, що мають соціально-класову структуру.

Саме у сфері розподілу матеріальних благ недостатність суто зрівняльних форм справедливості виявилася в нашому столітті з особливою гостротою. Разом з тим цілком відмовитися від них також неможливо, адже за ними – життєві потреби мільйонів людей. Проблеми конкретного співвідношення зрівняльних і пропорційно-розподільчих засад соціальної справедливості в контексті сучасних ринкових відносин інтенсивно обговорюються Дж. Роулсом у праці “Теорія справедливості”, Д. Беллом в “Культурних суперечностях капіталізму”. Дж. Роулс формулює два принципи розуміння справедливості: 1) Кожна людина повинна мати рівні права відносно найпоширенішої схеми рівних основних свобод, сумісними з

подібними схемами свобод для інших; 2) соціальні та економічні нерівності повинні бути влаштовані таким чином, щоб: (а) від них можливо було б очікувати переваги для всіх, і (б) доступ до становищ (positions) та посад був би відкритий всім.

Застосовуючи ці ідеї в сфері бухгалтерського обліку, можна зазначити, що фінансові звітність повинна відображати не рівний, а справедливий розподіл доходів підприємств.

Категорією, особливо тісно пов'язаною із *справедливістю*, її юридичним аспектом, є *право*. Це обумовлено тим, що справедливість припускає ті або інші уявлення про права та обов'язки людини. “Справедливість” і як слово, і як поняття є похідним від слова “право”, що одночасно є його абстрактним вираженням, та певним змістовним визначенням. Наприклад, в російській мові слово “справедливість” пішло від слова “право” (“правый”, “правда”), в німецькій (Yerechitigkeit) – від “Recht” (“право”, “правий”, “прямий”, “правильний” і т. і.), в латинській (justitia) – від “jus” (право), в давногрецькій (dike) первісно означало звичай, спосіб життя, а в подальшому набуло значення правильного, належного звичаю, справедливості.

Тісна єдність справедливості та права не раз відмічалась багатьма відомими філософами та юристами. Голландський юрист та соціолог Гуго Гроцій, наприклад, в своєму трактаті “Про право війни та миру” (1625 р.) писав, що право означає те, що справедливо, те, що не суперечить справедливості. Приблизно так само висловлювався і К.А. Гельвецій. Зводячи справедливість до правового феномену, що має державно-законодавче походження, він стверджував, що справедливість припускає установлені закони. Прихильність до подібної позиції проявлялась також у Г. Гегеля. За його словами, право, правові обов'язки повинні поєднуватись “із прагненням чинити справедливо заради справедливості”. Хороші закони, як і вільна власність, що ведуть “до процвітання та блиску держави”, слугують, вважав він, проявом справедливості, що

складає “дещо значне в громадянському суспільстві”. І ті правителі, які дали своєму народу зібрання законів, “зробили цим акт справедливості” [2, С. 253, 264].

Нерідко зв'язок справедливості з правом трактується дуже широко: в останнє включається природне, абстрактне, позитивне, державне, громадянське, моральне та інше право, кожне із яких має своє особливе значення. Ціль державного позитивного права, згідно А. Шопенгауера, полягає в тому, щоб ніхто не терпів несправедливості; ціль же моральної поведінки – щоб ніхто не чинив несправедливості. В цілому ж, якби узагальнюючи думки попередників, можна, на думку А. Камю, стверджувати: “Немає справедливості в суспільстві без природного або позитивного права, на якому вона ґрунтується. Там, де право здійснюється без затягування, рано чи пізно з'явиться і основана на ньому справедливість” [5, С. 345].

Як і в будь-якому іншому випадку, в розумінні зв'язку справедливості та права є й інші, суттєво відмінні погляди. Крайне втілення вони знайшли в критиці правового тлумачення справедливості І. Кантом. “Суворе право – писав він, - це велика несправедливість”, “на шляху права до цього зла нічим допомогти не можна... тому що справедливість відноситься тільки до суду совісті” [7, С. 144]. Відносячи справедливість в цілому до “практичного розуму”, до моралі, Кант тим самим суттєво обмежував можливості для її правильного аналізу. При цьому не можна сказати, що протиставлення ним справедливості та права цілком позбуте сенсу, не кажучи вже про можливість правового оформлення різних підходів до справедливості: держава, наприклад, заради майбутньої справедливості нерідко узаконює акти явної несправедливості, нав'язує суспільству, як казав А. Камю, “імперіалізм справедливості”.

В той же час це не заперечує того тісного зв'язку, який існує між правом та справедливістю. Право часто виступає як важлива основа справедливості, приклад її

реального суспільного буття, а справедливість, зі свого боку, її принципи (включаючи, зокрема, вимогу поважати права кожного, заборону робити замах на них) – як важливе джерело права.

В бухгалтерському обліку роль права також займає одне з головних місць. Те, що бухгалтерський облік підлягає нормативному регулюванню, є положенням є конвенційним. Але існує ряд проблем, пов'язаних не стільки з недосконалістю законотворення, скільки з невиконанням норм цих законів. І тут вже постає проблема співвідношення понять права та справедливості.

Якщо говорити про граничні поняття, то не можна не згадати про *добро* (доброчинність), про зв'язок цієї важливої категорії із *справедливістю*. Це, по суті, є моральним виправданням, етичним критерієм справедливості.

В свій час багато уваги єдності справедливості та добра приділялось в античній культурі, де справедливість (поряд з мудрістю, розсудливістю та мужністю) представлялась як основна доброчинність. Цицерон називав справедливість найдосконалішою з усіх доброчинностей. Підкреслюючи значення етичного критерію справедливості, Платон не раз казав, що справедливість доброчинна, а несправедливість порочна, що справедливість потребує творити добро друзям і зло ворогам. Пізніше трактування справедливості як добра, а несправедливості як зла ясно проявилось в філософії А. Камю. В своїй “Бунтівній людині” він, кидаючи погляд на всю двадцятивікову історію людства, прагнув показати, що протягом всього цього часу йшла постійна боротьба між справедливістю-добрим та несправедливістю-злом, яка, нажаль, не призвела до зменшення в світі загальної кількості зла, страждання. Детальніше, більш ґрунтовно намагався підійти до даної проблеми Д. Шопенгауер, який особливо виділяв справедливість як доброчинність. Він називав справедливість великою, дійсно справжньою доброчинністю, справжньою та вільною. Саме нею (поряд з

людинолюбством), її ствердженням, вважав він, закладаються основи етики, в ній полягає весь етичний зміст Старого заповіту.

Добро, як видно з міркувань та оцінок багатьох досить різних авторів, також відноситься до факторів, без яких немає справжньої, істинної справедливості.

Добро – це категорія, притаманна лише живій істоті, а не науці. В сфері обліку це поняття можна розглядати лише в розрізі професійної етики бухгалтера, який повинен замислюватись над наслідками своїх дій, запобігати викривленню інформації в фінансовій звітності, яка має негативний вплив на соціальну захищеність як працівників, так і суспільства в цілому. Лише справедливий (добрий) бухгалтер буде замислюватись над цими питаннями.

Нарешті, до основних категорій, які мають пряме і суттєве відношення до *справедливості*, слід віднести і таке фундаментальне філософсько-світоглядне поняття, як *свобода*.

Справедливість і свобода дуже часто та цілком обґрунтовано розглядаються як нероздільні, взаємодоповнюючі явища, що передбачають один одного. Про це особливо ясно говорив І. Кант, коли розмірковував про соціально справедливу державу, її особливості.

Справедливий державний устрій описується ним як “державний устрій, заснований на найбільшій людській свободі згідно законів, завдяки яким свобода кожного сумісна зі свободою всіх інших” [6, С. 351].

В більш широкому розумінні підходив до даного питання Г. Гегель. Справедливість, заявляв він, несумісна лише з суб'єктивним поглядом на світ, з думкою, свавіллям і т. п., вона передбачає її розуміння як об'єктивного розуму.

Справедливість, зазначав А. Камю в “Бунтівній людині”, немислима без свободи, як і, навпаки, свобода – без справедливості. “Ніхто не буде вважати свій ідеал вільним, якщо він в той же час несправедливий, і справедливим – якщо він не вільний. Свободу неможливо уявити без можливості висловити своє ставлення до справедливості та несправедливості”. Це чітко прослідковується

у всіх революціях, для яких свобода незмінно виступає як один із основних принципів. І якщо заради справедливості революція, як нерідко буває, “тимчасово” відсуває свободу на “потім”, тобто просто її вбиває заради панування справедливості, то це, стверджував Камю, протиприродно. Навіть тоді, коли справедливість ще не здійснена, свобода необхідна як можливість протесту і тим самим спасіння людського суспільства. В безмовному ж світі “підневільна та німа” справедливість порушує співучасть людей і врешті рещт перестає бути собою. А щоб такого не трапилось, справедливість повинна стати явищем “зовсім іншого порядку” – виступати як засіб відновлення свободи. При цьому ні справедливість, ні свобода не повинні претендувати на своє абсолютне значення, на те, щоб одна могла повністю витіснити або замінити іншу. Оскільки “абсолютна справедливість – це заперечення свободи. Життєдайність обох понять залежить від їх взаємного самообмеження” [5, С. 345] та взаємного доповнення. Це, вважає Камю, особливо ясно проявляється в творчій праці письменників, де без свободи неможливо нічого створити та разом втрачаються і майбутня справедливість, і попередня краса.

Згадана К. Поппером гуманістична теорія справедливості висуває три основних вимоги або пропозиції, а саме:

а) принцип егалітаризму, тобто пропозиція усунути “природні” привілеї;

б) загальний принцип індивідуалізму;

в) принцип, відповідно до якого завдання та мета держави – захистити свободу своїх громадян [12, С. 105].

Всі ці судження свідчать про те, що свобода є фактором, який не менше, а може, і більше за інші пов’язаний з поняттям справедливості, виступає в якості важливої передумови і суттєвої умови її ствердження та розвитку.

Таким чином, якщо врахувати всі перелічені явища, а разом з тим і ряд інших, таких, наприклад, як демократія, добро, щастя, любов, то можна сказати, що справедливість є досить складне,

багатогранне явище, що глибоко входить в культуру суспільства. Тому правильно зрозуміти її значення неможливо, якщо абстрагуватися від тих або інших її важливих сторін, зводити, ототожнювати її з якою-небудь однією з них.

Крім того, важливо враховувати, що справедливість в цілому та названі аспекти можуть виступати в своєму “чистому”, незмінно даному вигляді, являючи собою так звану “вічну” справедливість, а разом з тим в залежності від конкретної історичної ситуації вони можуть кожен раз наповнюватись та доповнюватись визначеним, в тому числі досить різним, змістом. Перший, абстрактний, і другий, конкретний, підходи до справедливості не рідко отримують вираз, що виключає один одного. Так, і раніше і тепер можна зустріти твердження про існування однієї, єдиної можливої та безсмертної (небесної) справедливості. В свій час до такого розуміння справедливості були близькі яacobінці, що проголошували Справедливість (поруч з Істиною та Розумом) вічним принципом, який повинен завжди управляти нашою поведінкою, бути чимось на зразок зірки або, більш того, новим Богом, що пропонує, звичайно, її єдино можливе тлумачення. Цим вони опинилися в руслі тих уявлень про “вічну справедливість”, в яких вона пов’язувалась з чимось, що само собою розуміється, витікає із “природного порядку речей” або з божого закону.

До яacobінців і після них так або інакше відстоювали стоїки (які вважали, що існує тільки одна добродетель та один порок), Платон (який стверджував, що справедливе, так як і прекрасне і все решта, взяте само по собі, виходячи із своєї сутності, єдине), Гегель (який бачив “вічні субстанціальні принципи справедливості” в суспільному розумінні, що виступало в формі здорового глузду людей як їх норівистої основи), А. Шопенгауер (коли казав про “небесну”, тобто справжню, добровільну, безкорисну та неприкрашену справедливість, відмінну від справедливості “всенародної”, основаної на простому розсуді), А.Н. Уайтхед (який

виходив з розуміння справедливості та всіх інших цінностей як безчасових та безсмертних “по самій своїй природі”) та ін.

Інший, суттєво відмінний підхід до справедливості пов'язаний з міркуваннями про відносність та “смертність” багатьох уявлень про справедливість, з розумінням конкретно-історичного характеру її різних проявів. Цей підхід проявився уже в Геракліта. “У Бога, – відмічав він, – чудово все і добре, і справедливо, люди ж одне вважають справедливим, інше – несправедливим” [9, С. 50].

Набагато пізніше і більш аргументовано цю ідею проводив К. Маркс. Він стверджував, що завжди є, принаймні, два уявлення про “справедливість” (“свободу”, “рівність” і т.д.), і між ними дійсно існують дуже великі відмінності. Одне з таких уявлень – це ідея “справедливості”, як її розуміє правлячий клас, інше – та ж ідея “справедливості”, але в розумінні пригніченого класу. Звісно, ці уявлення є продуктами класового становища, та вони відіграють важливу роль в класовій боротьбі [12, С. 382].

Для одних, якщо взяти, наприклад, приватну власність, цей устрій – гарант справедливості (Дж. Локк, Д. Юм, Ф.А. Хаєк), для інших, навпаки, – це те, що її підриває, позбуває справжньої суті (Ж.-Ж. Руссо, К. Маркс). Отже, поряд з вічною справедливістю завжди, в будь-якому суспільстві, є її особливі, конкретні прояви, форми та відповідно різні підходи до її визначення – загальні і конкретно-особисті.

Якщо не проводити різних розмежувань між названими підходами, не надавати їм абсолютно відмінного значення, а якимось зводити їх, доповнювати одне іншим (що, до речі, багатьма і робилось), то вийде, напевно, погляд, що найбільш відповідає істині.

В бухгалтерському обліку поняття свободи та, зокрема, свобода вибору, сьогодні тлумачиться так, як це вигідно власнику (що приховано під модними поняттями “креативний облік”, “облікова політика підприємства”). І це закріплено на нормативному рівні! Слід розумно

використовувати поняття свободи в обліку, більш чітко регламентувати його положення.

Аналіз наведених поглядів дає можливість зробити висновок про те, що справедливість є нескінченним об'єктом дослідження. За висловом О.С. Карміна, “відокремленість та кінцевість певного об'єкта дійсності – це лише одна його сторона. Іншою стороною є властива йому нескінченність взаємозв'язків, процесів, в яких він бере участь та які роблять його невичерпним. Будь-який об'єкт, відповідно, настільки ж кінцевий, наскільки і нескінченний. Він є єдністю кінцевого і нескінченного. Виділяючи окремі кінцеві об'єкти та відволікаючись від нескінченності зв'язків, взаємодій, процесів, яка насправді йому властива, ми істотно спрощуємо дійсність, але лише так вона і стає доступною для нашого пізнання” [8, С. 29].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна сказати, що “вектор” справедливості з ідейних і моральних висот спрямований безпосередньо в конкретику реального суспільного життя – адже ті цінності, про етично обґрунтований розподіл яких йдеться, є значною мірою цінностями цілком матеріальними, або ж такими, що мають пряме відношення до життя людини, її основних прав і свобод, соціального статусу, влади й відповідальності тощо. Важливою рисою категорії справедливості є її власне етичний зміст, надзвичайно тісно пов'язаний із проблематикою економічною, політичною, правовою. На сучасному етапі найбільш адекватними принципами справедливості можна вважати принцип рівної свободи, який утверджує рівноправність людей щодо їхніх базових свобод, і принцип відмінності, котрий зумовлює можливість нерівного розподілу благ його спрямованістю до найбільшої вигоди найменш забезпечених членів суспільства.

Бухгалтерський облік розвивався паралельно з розвитком уявлень про справедливість. В період свого становлення бухгалтерський облік був інструментом, який застосовувався як в сфері економіки для регулювання соціальних відносин між людьми в рамках їх ділових взаємовідносин,

так і між людьми та державними органами управління і внутрішнім державним управлінням соціальними активами. Бухгалтерський облік і економіка були частиною людських цивілізацій, і ніхто не думав про їх відокремлення від політичних, соціальних, духовних та екологічних сфер. Бухгалтерський облік розвивався для того, щоб відповідати суспільним потребам, що постійно змінюються, але в процесі розподілу віддалявся від інших сфер людської життєдіяльності. Зі збільшенням числа підприємств, які споживають ресурси, належні всьому суспільству, але не враховують їх в звичайній системі обліку, цей розподіл загострився.

В останні роки чітко прослідковується тенденція, що сам бухгалтерський облік має соціальні (в більшості небажані) наслідки.

У зв'язку з цим вважаємо, що перспективним напрямом досліджень є вивчення системи бухгалтерського обліку з метою її удосконалення в напрямку захисту інтересів держави, працюючих та суспільства в цілому. Слід розглянути бухгалтерський облік як соціальний феномен. Адже використання суспільної праці передбачає результатом не лише економічний ефект, тобто покращання ряду макроекономічних показників, а й соціальний ефект. Вкладення у людський капітал сприяють підвищенню результативності праці в матеріальному виробництві через сприяння всебічному розвитку особистості, підвищенню рівня знань і культури, покращанню здоров'я і заснуванню нової техніки.

Тільки соціально-орієнтований облік і контроль допоможуть всім членам суспільства реалізувати свої права і сприятиме звільненню їх від соціального гноблення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гегель Г. Работы разных лет. – Т. 2. – М., 1973.
2. Гегель Г. Философия права. – М., 1990.
3. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. – Т. 1. – М., 1974.

4. Дитица С., Эклз Р. Будущее корпоративной отчетности. Как вернуть доверие общества. – М.: Альпина Паблишер. 2003. – 212 с.

5. Камю А. Бунтующий человек. – М., 1990.

6. Кант И. Сочинения в шести томах. – Т.3. – М.: Мысль, 1964.

7. Кант И. Сочинения в шести томах. – Т. 4. Ч. 2. – М.: Мысль, 1966.

8. Кармин А.С. Познание бесконечного. – М.: Мысль, 1981. – 229 с.

9. Материалисты Древней Греции. – М., 1955.

10. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. – М., 1990.

11. Платон. Держава / Пер. з давнього. Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – 353 с.

12. Поннер Карл Раймунд. Открытое общество и его враги. Т.1: Чары Платона; Т.2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. – Пер. с англ. – К.: Ника-Центр, 2005. – 800 с.

13. Рачков П.А. Правда-справедливость // Вестник Московского Университета. Серия 7. Философия. – 2006. – № 1 – С. 83-96

14. Симоненко К. Добре забыте минуле // Контракты. – 2006. – № 36 (747). – С. 56-60.

15. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. – М., 1992.

ЖИГЛЕЙ Ірина Вікторівна – к.е.н., доц. кафедри бухгалтерського обліку і контролю Житомирського державного технологічного університету, докторант

Наукові інтереси:

– бухгалтерський облік: соціальний аспект